

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

ӘОЖ 331.56

ЖҰМЫССЫЗДЫҚТЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мажикова Айзада Талгатовна

mazhikova555@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті «7М04102 – Экономика»

мамандығының 1 курс магистранты, Астана қаласы, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ауелбекова А.Қ.

Қазіргі тез өзгертін экономикалық ландшафтта тиімді жұмыспен қамту саясатын қалыптастыру аймақтардың гүлденуі мен олардың тұрғындарының әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Аймақтың дамуы мен жаңа жаһандық шындықтарға бейімделуіне қарай, жұмыспен қамтудың кешенді саясатын түсіну және жүзеге асыру жергілікті билік органдары мен мүдделі тараптар үшін басымдыққа айналды.

Өндірістің маңызды факторларының бірі – ол еңбек, оның көмегімен экономикалық игіліктер айтарлықтай дәрежеде жасалады және халықтың өмір сүру деңгейі көтеріледі. Дәл осы нарықта еңбек ресурстарына сұраныс пен ұсыныс есебінен жұмыспен қамтудың белгілі бір мөлшері мен еңбекақы деңгейі қалыптасады.

Жұмыссыздық – бұл халықтың бір бөлігінің жұмысының болмауымен сипатталатын экономикалық құбылыс. Жұмыссыздық әртүрлі себептермен туындауы мүмкін, мысалы, экономикалық даму деңгейінің жеткіліксіздігі, экономика құрылымының өзгеруі, технологиялық өзгерістер және т.б. Жұмыссыздық деңгейіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі жұмыс күшіне сұраныс болып табылады. Егер жұмыс күшіне сұраныс оның ұсынысынан жоғары болса, онда жұмыссыздық деңгейі төмен болады. Егер жұмыс күшіне сұраныс оның ұсынысынан төмен болса, онда жұмыссыздық деңгейі жоғары болады.

Жұмыссыздық экономикалық тұрғыдан белсенді түрде жұмыс іздеп жүрген адамдардың жұмысын қамтамасыз ете алмайтын жағдай ретінде анықталады. Бұл адамдар жұмыс істеуге дайын, дайын және қабілетті болуы керек, бірақ олар бар күш-жігеріне қарамастан жұмыс таба алмайды. Жұмыссыздық деңгейі – дегеніміз экономиканың жағдайының негізгі көрсеткіші, жұмыссыз жұмыс күшінің пайызы. Жұмыс күшіне жұмысқа орналасқан немесе белсенді түрде жұмыс іздеп жүрген адамдар кіреді. Оған зейнеткерлікке шыққандар, оқитындар немесе мүгедектік немесе жігерсіздік сияқты басқа себептермен жұмыс іздемейтіндер кірмейді.

Жұмыссыздық экономикалық ойдың мынадай салаларында зерттелген:

- Классикалық саяси экономика (А. Смит, Т. Мальтус, Д. Рикардо);
- Марксизм (К. Маркс, Ф. Энгельс);
- неоклассикалық экономикалық теория (Дж. Перри, Р. Холл);
- кейнсиандық (Дж. Кейнс);
- монетаризм (М. Фридман, Э. Фелпс).

Классикалық саяси экономия ілімі бойынша жұмыссыздық орташа жалақының тым жоғары болуына байланысты пайда болады: оның деңгейіне байланысты жұмыс берушілер қызметкерлерді жалдауға қызығушылық танытпайды, ал жұмысқа төленетін қаражат мөлшері азайған кезде қызметкерлер өздерінің қызметтік міндеттерін орындаудан бас тартады.

Халықаралық экономикалық дискурста нарықтық жағдайда ұлттық өндірісті басқару жүйесіне қатысты екі негізгі тенденция бар: неоклассикалық және кейнсиандық.

Жұмыссыздықтың неоклассикалық теориясы жұмыс күшіне деген сұраныс пен ұсыныс идеясының төңірегінде шоғырланып, егер сыртқы факторлар кедергі болмаса, еңбек нарығы табиғи түрде тазаланады немесе тепе-теңдікке жетеді деп болжайды. Бұл тепе-теңдік нүктесі жұмыс іздеп жүрген адамдар саны қолда бар жұмыс орындарының санына тең болады [1].

Кейнс бойынша неоклассикалық теория тек өнеркәсіпте, микроэкономикалық деңгейде ғана қолданылады, сондықтан жалпы экономикадағы нақты жұмыспен қамту деңгейін не анықтайды деген сұраққа жауап бере алмайды. Кейнсиандық экономистер экономикадағы сұраныстың жеткіліксіздігі жұмыссыздыққа әкеледі деп дәлелдейді. Құлдырау жағдайында кәсіпорындар жұмысшыларды қысқартады, бұл жалпы сұранысты азайтады және жұмыстан босатудың катал цикліне әкеледі. Дж.Кейнстің пікірінше, мемлекеттің араласуы сұранысты арттыру және жұмыссыздықты азайту үшін қажет [2].

Кесте - 1. 20 ғасыр экономистерінің жұмыссыздық туралы теориялары

Ғалымның есімі	Теорияның маңыздылығы
Адам Смит	Ол адамдар үшін талап етілетін нәрсені істеу өз мүддесі екенін көрсете білсе, адам өз мақсатына жетеді деп сенді.
Давид Рикардо	А.Смит пен Д.Рикардо еңбек құнның бірден-бір әмбебап және бірден-бір дәл өлшемі деп есептеді. А.Смит пен Д.Рикардо толық жұмыспен қамту нарықтық экономиканың нормасы болып табылады және мемлекеттің бұл салаға араласпауы ең тиімді саясат деп пікір қалдырған.
Жан-Батист Сэй	Дж.Б. Сэй нарық заңын тұжырымдады. Оның теориясы өндірістің үш факторына – еңбек, капитал, жерге негізделген.
Альфред Маршалл	Ол жалақы мен рентаның пайыздық деңгейі ұйымға, кәсіпкерлік қызметтің табыстылығына, өндіріс менеджерлерінің қабілеттеріне байланысты деп есептеді.
Артур Сесил Пигу	Пигу жұмыссыздықтың себебі жалақының жоғары деңгейі деп есептеді, ал оның төмендеуі жұмысбастылықты арттырады, өйткені ол өндіріс шығындарын азайтады. Бұл ақшалай емес, нақты жалақыны білдіреді.
Карл Маркс	Маркстік теория капитал мен қоғамдық өндірістің өсуімен жұмысбастылық азайып, жұмыссыздық көбейетінін дәлелдейді.
Джон Кейнс	Жұмыспен қамтудың кейнсиандық концепциясы нарықтық экономика жағдайында жұмыссыздық ерікті емес, мәжбүрлі түрде болатынын дәйекті және мұқият растайды. Кейнс жұмысбастылық деңгейі тиімді сұраныс көлемімен дұрыс байланысты, ал жұмыссыздықтың болуы тауарларға сұраныстың шектеулі болуына байланысты екенін анықтады. Қоғамдағы жұмыспен қамту деңгейін арттыру үшін мемлекеттің белсенді араласуы қажет, өйткені нарықтық бағалар жұмыспен қамту саласында толық тепе-теңдікті сақтай алмайды. Жұмыссыздықтан қорғау құралы – мемлекеттің негізінен салық құралдарына негізделген экспансионистік саясаты. Салықтар мен шығындарды өзгерту арқылы үкімет жиынтық сұраныс пен жұмыссыздық деңгейіне әсер ете алады.
<i>Ескерту - [3, 4, 5] дереккөздері негізінде автормен құралған</i>	

1 – кестеде әртүрлі экономикалық мектептер өкілдерінің экономикалық теориялары және олардың түсіндірмесі көрсетілген. Зерттеушілер жұмыссыздық теориясының оның пайда болу себептерін түсіндіретін және негізгі формаларын сипаттайтын негізгі ережелерін жүйелеуге ерекше назар аударғанын атап өтуге болады. Жұмыссыздық мәселесі тек бізде ғана емес, барлық дерлік елдерде бар.

Біздің қазіргі әлемде макроэкономика дереккөздерінде жұмыссыздық әртүрлі тәсілдермен түсіндіріледі (2 – кесте).

Кесте - 2. Қазіргі ғалымдардың жұмыссыздық теориялары

Ғалымның есімі	Анықтама
Н. Г. Мэнкью	Жұмыссыздық деп экономикалық белсенді халықтың бір бөлігінің белгілі бір себептермен уақытша жұмыссыз болуына байланысты туындайтын макроэкономикалық және сонымен бірге әлеуметтік құбылысты айтады.
А. Сагинова	Жұмыссыздық – бұл жұмыс күшіне сұраныстың жұмыс күшіне деген ұсыныстан жоғары болуын сипаттайтын көрсеткіш.
Е. Фролова	Жұмыссыздық әдетте төленетін жұмысы жоқ, бірақ жұмысқа жарамды күй ретінде анықталады. Жұмыссыз, жұмыс іздеп жүрген және жұмысқа жарамды, бірақ жұмысы жоқ адамдар жұмыссыз болып саналады.
З. Чуланова	Жұмыссыздық – еңбекке жарамды жасқа толған, бірақ заңнамада белгіленген бір уақыт аралығында жалақысы жоқ адамдар санаты.
<i>Ескерту - [6, 7, 8, 9] дереккөздері негізінде автормен құралған</i>	

Есепті кезеңде ол бір мезгілде мынадай шарттарды орындаған адам жұмыссыз болып саналады:

- 18 жасқа толмаған және ақша табуға мүмкіндігі жоқ;
- психиатриялық аурухана немесе түрме сияқты мекемелерде болса;
- жұмыспен қамту орталықтарында жұмыссыз ретінде ресми тіркелген;
- өз қалауы бойынша жұмыс істемейді;
- жұмыс күші тобына жатпайды;
- жұмыс істегісі келеді, бірақ барлық жағынан қолайлы жұмыс таба алмайды.

Сонымен қатар, жұмыс күшіне қосылмаған санатқа негізінен жұмыс істей алатын, бірақ әртүрлі себептермен жұмыс істемейтін, яғни жұмыс істегісі келмейтін немесе жұмыс істей алмайтын және жұмыс іздемейтін адамдар кіреді:

- күндізгі бөлім студенттері (себебі олар оқуы керек);
- зейнеткерлер (өйткені олар өз жұмыстарын жасап қойған);
- үй шаруасындағы әйелдер (себебі олар үйде толық жұмыс күнімен жұмыс істегенімен, қоғамдық өндірісте болмайды және еңбегі үшін ақы алмайды);
- жұмыс істегісі келмейтін адамдар;
- жұмыс іздеуді тоқтатқан адамдар [10].

Жұмыссыздық деңгейі бірқатар критерийлер бойынша бағаланады: жұмыспен қамту қызметтерінде тіркелу, тіркеу фактісіне қарамастан жұмыстың болмауы және белсенді жұмыс іздеу, ресми еңбек мәртебесіне қарамастан жұмыс пен табыстың болмауы (соның ішінде мәжбүрлі демалыс және толық емес жұмыс және толық емес жұмыс уақыты жағдайлары). Кейбір жағдайларда әдейі тежелген, «басылған» деп аталатын жұмыссыздықтың ауқымы да бағаланады. Экономикалық белсенділіктің артуы немесе төмендеуі елдегі жұмыспен қамту мен жұмыссыздықтың өсуі мен төмендеуінің негізгі себебі болып табылады. Осыған қарамастан, 100% жұмыспен қамту деген ұғым жоқ, кез келген экономикалық жүйеде жұмыссыздықтың белгілі бір деңгейі қалыпты деп саналады.

Жұмыссыздықтың ең көп тараған негізгі түрлері: фрикциондық жұмыссыздық, құрылымдық жұмыссыздық, циклдік жұмыссыздық және маусымдық жұмыссыздық (1-сурет).

Сурет - 1. Жұмыссыздықтың негізгі түрлері
Ескерту - [11] дереккөзі негізінде автормен құрылған

Циклдік жұмыссыздық экономикалық циклдармен және өндірістік белсенділіктің ауытқуымен байланысты. Экономикалық құлдырау кезеңдерінде тауарлар мен қызметтерге сұраныс азайып, жұмыс орындарының қысқаруына және жұмыссыздықтың өсуіне әкеледі. Құрылымдық жұмыссыздық жұмысшылардың дағдылары мен біліктіліктері мен еңбек нарығының талаптарының сәйкес келмеуінен туындайды. Жұмыссыздықтың бұл түрі көбінесе технологиялық өзгерістерге, экономикалық құрылымның өзгеруіне немесе маусымдық факторларға байланысты болады. Фрикциондық жұмыссыздық уақыттың кешігуінен және жұмыс табудағы белгісіздіктен туындайды. Бұл жұмысшылар уақытша жұмыссыз болғанда, бір жұмыстан екіншісіне ауысқанда немесе оқуды аяқтағаннан кейін жұмыс іздеуде болады. Жасырын жұмыссыздық кейбір адамдардың жұмыс істеуге дайын болғанымен, жұмыссыздар статистикасында есепке алынбауымен сипатталады. Бұл жұмыс іздеуге мотивацияның төмендігінен, жұмыспен қамту органдарында тіркелмегендіктен немесе басқа факторлардан болуы мүмкін. Маусымдық жұмыссыздық экономиканың жекелеген салаларындағы жұмыс күшіне сұраныстың маусымдық ауытқуынан туындайды. Мысалы, ауыл шаруашылығында немесе туризмде маусымдық жұмыссыздық баяу маусымдарда артуы мүмкін [11].

Жұмыссыздықтың осы түрлерін түсіну оларды басқару және азайтудың тиімді стратегияларын әзірлеу үшін маңызды, бірақ, жұмыссыздықтың әрбір түрінің өзіне тән ерекшеліктері бар және тиісті саясат пен бағдарламаларды әзірлеу кезінде жеке көзқарасты талап ететінін атап өткен жөн.

Жұмыссыздық теориясын зерттеу осы әлеуметтік-экономикалық құбылысты түсінуге кешенді көзқарас қажеттігін атап көрсетеді. Әртүрлі экономикалық мектептер жұмыссыздықтың себептері мен салдарларының әртүрлі түсіндірмелерін ұсынады, бұл мәселенің күрделілігі мен жан-жақтылығын көрсетеді. Дегенмен, жұмыссыздықтың жағымсыз салдарын азайту және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін оны белсенді түрде басқару қажеттілігі жалпы мойындалған.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Афанасенко И. Д. Экономическая теория: Учебник для вузов. 2-е издание. 2020. – 432с.
2. Keynes, J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 2018. – 343p.
3. Смит А.: Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Издательство АСТ,

2019. – 1072с.

4. Айдарханов М. Х. Основы экономической теории. Учебник. 4-е издание. 2017. -425с.

5. Низова Л.М. Безработица в экономических теориях // Вестник Марийского государственного университета. 2021. №6. -С.15-23.

6. N.G.Mankiw. Macroeconomics. 11th edition. 2022, -163p.

7. Сагинова А., Современный анализ безработицы в Казахстане и пути ее решения // Сейфуллинские чтения – 13: сохраняя традиции, создавая будущее. – 2017. Т.І, Ч.4. – С.86-89.

8. Фролова Е.А. Экономическая теория. Часть III. История экономических исследований: учебно-методическое пособие. – 2018. –124с.

9. Чуланова З. и др. Казахстанская модель социально-трудовых отношений: проблемы и перспективы. Колл.монография. / Под ред. А.А.Сатыбалдина. Алматы: ИЭ КН МОН РК. 2017. – 452с.

10. Воронин А.Ю., Киршин И.А. Макроэкономика-I: учеб. пособие / Учеб.-метод. об-ние вузов РФ по образованию в обл. экономики и экон. теории. - М.: ИНФРА-М, 2018. – 108с.

11. Б.М.Мұхамедиев, Р.Т.Дуламбаева, Д.Ж.Рахматуллаева. Макроэкономика: оқу құралы / әл-Фараби атын. ҚазҰУ. - Алматы: Қазақ ун-ті, 2018. – 261б.

ӨОЖ 339.371

ЭЛЕКТРОНДЫҚ САУДА САЛАСЫНЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Мамбеталиева Альбина Мұхтаржанқызы

mambetaliyeva05@list.ru

6B04102-Экономика мамандығының 2-курс студенті

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ. Қазақстан

Ғылыми жетекшісі –Карипова А.Т.

Бүгінгі таңда жаһандық әлем ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың белсенді дамуымен және өмірдің әртүрлі салаларына кеңінен енуімен сипатталады. Бұл үрдіс бизнесті жүргізу тәсілдері мен форматтарына да әсер етті: бүгінде электрондық коммерция белсенді түрде дамып келеді, ол трансакциялық шығындарды үнемдеу түрінде бизнес үшін дамудың жаңа перспективаларын, сол жерде болудың қажеттілігінсіз жаһандық нарықтарға қол жеткізу мүмкіндіктерін және т.б. ұсынды.

Электрондық бизнес қазіргі әлемдік экономикада әлемдік сауданы дамытудың негізгі драйверлерінің бірі болып табылады.

Электрондық коммерция географиялық және әлеуметтік-саяси шекараларды сәйкестендіретін заманауи халықаралық сауданың инновациялық құралы және әлемдік деңгейде жеткізуші мен тұтынушы арасындағы қарым-қатынастың принципті жаңа деңгейін қалыптастырушысы болып табылады [1].

«Электрондық сауда» немесе ағылшынша нұсқадағы «e-commerce», «e-treading» терминдері:

- ақпаратты, өнімдерді немесе қызметтерді электронды жолмен беру, алу;
- қызметтерді электронды жолмен ұсынуды білдіреді [2].

Электрондық сауда-сатып алушылар мен сатушылар арасындағы желілік өзара байланыстар негізінде ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді өткізуге бағытталған қызмет. Электрондық сауда құралдары бағалы қағаздармен сауданы ұйымдастыруға, заңды тұлғалар арасында мәміле жасасуға, электрондық биржаларда қызмет жүргізуге, тапсырысты және тұтынушылық тауарлардың, көрсетілетін туристік, білім беру, көрсетілетін коммуналдық қызметтердің ақысын төлеуге мүмкіндік береді. Тауарды жарнамалау, оған тапсырыс беру, ақы төлеу, жеткізу жұмыстары желілік құралдарды пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, желілік жарнамалау кезінде дүкен